

נשיא לבנון הנבחר מישל עאון: פטריוט לבנוני או מנהיג מגזרי?

ערן צדקיהו*

דצמבר 2016

מאמר זה מתבסס על רעיון אשר נהגה לראשונה בשנת 2007 בהנחייתו של ד"ר עמרי ניר, כעבודת גמר לקורס בהנחייתו בנושא "סוגיות ליבה בפוליטיקה ובחברה הלבנונית". המאמר מוקדש לזכרם של ד"ר עמרי ניר ובנו עילאי שנהרגו באסון במדבר יהודה בדצמבר 2016. יהי זכרם ברוך.

לבנון היא אולי המדינה הקטנה ביותר במזרח התיכון, אבל ייתכן מאוד שהפוליטיקה הלבנונית היא המסובכת ביותר להבנה באזור המסובך ביותר בעולם. דמותו של נשיא לבנון הנכנס מישל עאון משקפת היטב את המורכבות הזו, הנובעת מהשיטה העדתית המחלקת את הפוליטיקה בלבנון. דמותו הפוליטית של עאון הנוצרי עוצבה לאור התנגדותו העזה להשפעה ולנוכחות הסורית בלבנון. חזרתו למדינה התאפשרה לאחר גלות ארוכה רק עם נסיגת סוריה מלבנון ב-2005. אולם זמן קצר לאחר חזרתו למדינה, עשה עאון מהפך כמעט בלתי אפשרי וחבר למחנה השיעי והפרו-סורי ובהנהגתו הוא תפס את מושכות השלטון. על מנת להבין קצת יותר לעומק את דמותו של נשיא לבנון הנכנס ולהיחשף לטפח ממורכבות השיטה הפוליטית בלבנון, יש לחזור לתקופה המעצבת מעברו, אל כהונתו הראשונה כנשיא, במהלכה התפצלה הממשלה ועאון יצא למלחמה אבודה ולגלות ארוכה. בזמנו, נראה היה שתמה תקופת עאון בלבנון. אולם, כפי שרק ההיסטוריה יודעת לצחוק, עאון שב למולדתו, כרת ברית עם אויביו הישנים ולבסוף נבחר שנית לנשיאות, הפעם לצד אמל וחזבאללה, כשהוא עומד בראש המחנה הפרו-סורי. מאמר זה בוחן מחדש את הפרק ההיסטורי הקודם של עאון בנשיאות לבנון, ושואל האם הפך עאון את עורו ונטש את שיוכו המגזרי או שמא הוא פועל מתוך ניסיון לשלב בין לאומיות לבנונית לאינטרס המגזרי הנוצרי-מארוני בלבנון.

ביום שני, ה-31 באוקטובר 2016, [נבחר הגנרל והפוליטיקאי מישל עאון לנשיאות לבנון](#). בלבנון מקווים שבחירתו תביא לסיום המשבר הפוליטי החמור אשר החל במאי 2014 עם התפטרות הנשיא הקודם מישל סולימאן ושבמהלכו, מזה כשנתיים וחצי, לא היה בלבנון נשיא מכהן. בפני הנשיא הנכנס ניצבים אתגרים רבים ומורכבים, כפי שהיטיב [לנסח מרזוק חלבי](#) זמן קצר לפני הבחירות: "גם אם ייבחר עאון, לא יהיה בכך כדי להתחיל עידן חדש בלבנון. זאת משום שיהא אשר יהא הנשיא, הוא לא יוכל לחלץ את המדינה ממשבר המשילות ומחדלונם של מוסדותיה. כדי לחלצה ממשבר המשילות וחידולן המוסדות. כך או כך, המדינה הלבנונית לא תוכל, בזמן הנראה לעין, להכריז על עצמאות ועל ריבונות מלאה." אולם בחירתו של עאון בכל זאת נושאת בחובה בשורה, זאת לאור סיפור חייו הפוליטיים של עאון עצמו, הכולל תפוכות פוליטיות כמעט "בלתי אפשריות".

מישל עאון עומד בראש מפלגת "הזרם הלאומי החופשי" הלבנונית, הוא נוצרי מארוני ובה בעת נחשב כיום לפרו-סורי ואף לבעל ברית של ארגון חיזבאללה. עולה השאלה כיצד משלב עאון לאומיות לבנונית "חופשית" עם תמיכה בסוריה, אשר פלשה ללבנון ב-1976 ונסוגה ממנה רק ב-2005, ובחזבאללה? יתרה מזו, מדוע וכיצד הפך מישל עאון המארוני את עורו, מאויב מושבע של סוריה, אשר בגינה אף גלה מארצו לחמש עשרה שנה, לנשיאה הנבחר של לבנון המחזיק בעמדות פרו-סוריות ופרו-שיעיות מובהקות?

עוד בהיותו איש צבא היה עאון לסמל המאבק בנוכחות הסורית במדינה ולמען לבנון עצמאית. הוא נלחם בעבור עקרונותיו ואף שילם בעבורם מחיר כבד כשנאלץ לגלות מארצו למשך חמש עשרה שנה בשל רדיפת הסורים. למרבה ההפתעה, זמן קצר לאחר חזרתו ללבנון ב-2005 נטש עאון את המחנה האנטי-סורי לטובת חזית מאוחדת עם מי שמזוהים יותר מכל עם השליטה הסורית בלבנון – המחנה השיעי והשמאל הלבנוני.

* ערן צדקיהו הוא דוקטורנט במכון למדעי המדינה בפריז (Sciences Po) ועמית מחקר בפורום לחשיבה אזרית.

כעת, עם היבחרו לנשיאות לבנון בפעם השנייה, ראוי לבחון את דמותו של הנשיא הנכנס לאור התפנית הפוליטית החדה שביצע עם חזרתו למולדת. שורשי המהפך הזה נטועים בכהונתו הראשונה של עאון כנשיא בשנים 1988-1990, תקופה סוערת שבמהלכה התפצלה הממשלה הלבנונית לשני מחנות והסתיימה במפלתו של עאון וביציאתו לגלות הארוכה בצרפת. בלבנון, עאון זכור בעיקר במידה רבה מתקופת "שתי הממשלות" הזו וכמי שהכריז מלחמה על סוריה ב-14 במרץ 1990, תאריך שהוטבע מאז ב-D.N.A. של המחנה הלאומי הלבנוני. מלחמה זו הייתה אבודה מראש ללא תמיכה בין-לאומית ונחשבת לאקורד הסיום של מלחמת האזרחים הארוכה שקרעה את המדינה לגזרים. למרות כל זאת, יש המחשיבים את עאון לסמל של לאומיות לבנונית המתעלה מעל לסקטוריאליזם.

מישראל עאון נולד ב-1936 למשפחה מארונית ממעמד בינוני-נמוך משכונת חארת חריכ שבדרום ביירות, שכונה מעורבת עם רוב מוסלמי, שיעי וסוני, הממוקמת בשוליו המזרחיים של רובע הדאחיה השיעי. עאון נחשב למנהיג אשר בנה את עצמו מלמטה ללא קשרים ופרוטקציות. לאחר שסיים את חוק לימודיו, המשיך עאון לאקדמיה הצבאית והיה לאיש צבא מזהיר שטיפס בסולם הדרגות בכוחות עצמו. הילד העני מהשכונה המעורבת עשה חיל בצבא הלבנוני, אשר בדומה לצה"ל נחשב לכור ההיתוך של המדינה, סמל לריבונותה וזירה של ניידות חברתית.

כקצין, נודע עאון בהתנגדותו למיליציות הרבות אשר ערערו את יציבות המדינה ודגל בעליונות הצבא כמייצג את ריבונות המדינה. לפיכך, הוא התנגד נחרצות לכל נוכחות זרה בלבנון. בראשית דרכו נקט עאון בקו ממלכתי וראה בצבא את הכוח החמוש הלגיטימי היחיד בלבנון. אולם צבא לבנון לא התערב במלחמת האזרחים (שפרצה בשנת 1975) בכדי למנוע את פירוק את הצבא ליחידות עדתיות ואת הרחבת הקרע בין הנוצרים והמוסלמים. עם זאת עאון, שהיה אז מפקד בכיר בצבא, התקשה להסכים לנוכחות פלסטינית עצמאית בלבנון ונלחם בה בדרכים שונות החל משנות השבעים. ב-1984 מונה עאון למפקד הצבא וזכה לאהדה רבה גם בקרב החיילים המוסלמים. מאיש צבא הפך עאון לפוליטיקאי בעל מוניטין של יושרה וניקיון כפיים.

ועתה הייתי לשני מחנות

בשנת 1988 כאשר כהונת הנשיא [אמין ג'ומייל](#) עמדה להסתיים היה צריך לבחור מועמד נוצרי לנשיאות. בין המתמודדים היה גם מישראל עאון. הסורים ניסו לקדם מועמד בובה מטעמם וגם האמריקאים לא טמנו ידם בצלחת. לבסוף, במאמץ של הרגע האחרון למנוע מראש הממשלה המוסלמי-סוני [סלים אל-חוס](#) למנות עצמו לנשיא וללא פתרון נראה לעין, ג'ומייל פיטר את ראש הממשלה אל-חוס ומינה לתפקיד את עאון. אל-חוס לא קיבל את הפיטורים ונוצר מצב של שתי ממשלות, אחת נוצרית בראשות עאון והשנייה מוסלמית, בתמיכת הדרוזים ובראשות אל-חוס. האחרון תקף את ממשלתו של עאון וכינה אותה ממשלה בלתי חוקית. עאון, מצדו, טען שהוא היחיד שמייצג את האינטרס הלבנוני בעוד שאל-חוס מייצג אינטרס סורי זר. עאון דרש את פירוקן של כל המיליציות בלבנון, תבע נסיגה סורית מלבנון והכריז שבכוונתו לבטל את העדתיות במערכת הפוליטית, שאז שיחקה דווקא לטובת האינטרס הנוצרי-מארוני. עאון עמד בנחישות אל מול אל-חוס שהצטייר כבובה סורית ואף מימש את הבטחותיו ונלחם ב"כוחות הלבנוניים", המיליציות של [סמיר ג'עג'ע](#) הנוצרי אשר גבו כספים מהאזרחים שלא כחוק. הנה לפיכך עאון ביקש לחזק את המדינה הלבנונית גם על חשבון החלשת המחנה הנוצרי אליו הוא השתייך, אקט לאומי מובהק.

החשש מפני כוחו העולה של עאון גרר מתקפה סורית על מזרח ביירות, בעקבותיה הדהים עאון את לבנון בהכריזו ב-14 במרץ 1989 על מלחמת שחרור כנגד הכובש הסורי, כשאין לו אפילו את תמיכת המחנה הנוצרי כולו. למלחמה לא היה סיכוי במישור הצבאי ומטרתה הייתה להביא להתערבות בינלאומית שתאלץ את אסד לשחרר את לבנון. הצעד האבוד התקבל באהדה בלבנון ונתפס כניסיון לאחד את המדינה כנגד האיום הסורי החיצוני. עאון הדגיש את הלאומיות על פני העדתיות ורצה לעורר את הגאווה הלבנונית שנרמסה תחת הכיבוש והמיליציות, מה שהפך אותו למנהיג אהוב הנערץ על אנשיו.

בתקופת הפיצול והמלחמה ניהלו עאון ואל-חוס (שזכה לתמיכה סורית) מלחמה תקשורתית ותודעתית שבה כל צד תקף את השני. עאון כינה בתקשורת את מערב ביירות "ביירות אל מוחתלה" (ביירות הכבושה) ולמזרח ביירות קרא אדמה חופשית (מכוחות סוריים). בתקופה זו עאון הרבה להופיע בתקשורת כשהוא מציג חזות עממית וממלכתית. שירי-לכת ונאומים של עאון קנו את לב הציבור והוא הצליח לעורר את הלאומיות הלבנונית

שנשחקה עם השנים. בנאומיו מתקופה זו חוזרות המילים "ריבונות", "שלטון העם" ו"שלטון החוק", הוא אף שינה את שמו של ארמון הנשיאות בבעבדא (בירת מחוז הר לבנון במערב לבנון המשקיפה על ביירות ומשכנו הרשמי של נשיא לבנון) ל"קצר אל-שעב" (ארמון העם) וחזר על הדרישה לפירוק המיליציות ויציאת כל הצבאות הזרים מלבנון. צעירים רבים נשבו בקסם הלאומיות ועאון השכיל לשלהב אותם. עם-זאת, הגברת המצור וההפגזות הסוריות על המובלעת הנוצרית עשו את שלהן וקולות אחרים החלו להישמע, בין השאר של אנשי דת נוצריים אשר קראו להפסקת האלימות. עאון, בתמיכת הצעירים, פנה להתקפה על הצירים בממשלתו, על הפטריארך המארוני ([הקרדינל מאר נסראללה בוטרוס ספיר](#)), ראש הכנסייה המארונית בלבנון בשנים 2011-1986, אשר היה מעורב בפוליטיקה הלבנונית ובמהלך מלחמת האזרחים יצא בגלוי נגד עאון ובעד הסורים) ואף על ארצות הברית. בצד השני שלטו הסורים ביד ברזל.

ב-1989, לאחר מספר ניסיונות תיווך התכנסו הצדדים, צירי הפרלמנט הלבנוני הנוותרים (63 במספר), בטאיף שבערב הסעודית תחת חסות משותפת של ארצות הברית ורפיק אל-חרירי, [וגיבשו הסכם](#) אשר שם סוף למלחמת האזרחים. בכינוס אמנם ישבו הצירים מכל העדות סביב שולחן אחד, אבל המיליציות לא פורקו והפילוג העדתי נותר על כנו. ההסכם אף עיגן את הנוכחות הסורית בלבנון בניגוד לדעתו של עאון. בעוד שעאון דחה את ההסכם, הפטריארך ראה בו את הרע במיעוטו. המחנה הנוצרי התפצל מאחר שעאון לא רצה להסתפק בפחות מעצמאות. למרות זאת, ההסכם אושר בלבנון [ורנה מועוד](#) הפרו-סורי מונה לנשיא. הכול חשבו שהנה באים שקט ויציבות ללבנון.

עאון הכריז על עצמו פעם נוספת כנשיא, וכתוצאה מכך מצא עצמו מבודד והצטייר כמורד, גם אם זכה לתמיכה עממית באזורים שבשליטתו. לאחר מספר ימים מועט בשלטון, נרצח בנובמבר 1989 הנשיא מועוד, והסורים ואנשי מחנה עאון הטיחו אלו באלו האשמות הדדיות לגבי האחריות לרצח (סביר להניח שהיו אלה הסורים שביקשו להיפטר מהנשיא מועוד, מאחר שהוא ביקש להידבר עם עאון). לאחר חיפוש מייגע מצאו הסורים מועמד נוצרי לנשיאות ובהליך מפוקפק הביאו להיבחרו של [אליאס אל-הראוי](#). העימות בין אל-הראוי לעאון היה בלתי נמנע. למרות התמיכה והאהבה לה זכה עאון מאנשיו הוא נקלע לבידוד מדיני ולמצוקה כלכלית. המשבר עם ג'עג'ע החריף והפך לסכסוך אישי ואידיאולוגי: עאון תמך בשיקום המסגרת הלאומית ואילו ג'עג'ע קרא לפירוקה ולהקמת פדרציה עדתית. גם כאן העימות היה בלתי נמנע. הסורים צפו בהנאה ביריביהם מחלישים את עצמם במלחמות פנימיות. למרות מצבו, סירב עאון לשאת ולתת עם אל-הראוי ועם "ממשלת טאיף", שלדבריו הייתה בלתי-לגיטימית, סירוב שהוביל למתקפה מחודשת על עאון. התומכת העיקרית של עאון נותרה עיראק, בעיקר בשל האויב המשותף שלהם בדמשק.

הסורים נמנעו מלחסל את עאון וכוחותיו בשל חששם מתגובת ארצות הברית. אולם סירובו של עאון להכיר בהסכם טאיף המאייס אותו על האמריקאים, שהיו אדריכלי ההסכם. לפיכך היחסים בין עאון לארצות הברית עלו על שרטון. באוגוסט 1990 פרצה מלחמת המפרץ, והאמריקאים החליטו לפלוש לעיראק כתגובה על כיבוש כווית על ידי סדאם חוסיין. בכך נחלשה בעלת הברית העיקרית של עאון באזור. לצורך הפלישה האמריקאים עמלו על הקמת קואליציה אזורית שכללה גם את סוריה. בתמורה לתמיכתה בקואליציה קיבלו הסורים מארצות הברית אישור שבשתיקה להיפטר מעאון.

סוריה החליטה לשים קץ לגנרל המרדן וקראה לעאון לפנות את ארמון הנשיאות בבעבדא. בעקבות בקשה רשמית מאל-הראוי פתחו הסורים בשבת ה-13 באוקטובר 1990 במתקפה כבדה ופלושו לראשונה למזרח ביירות. כוחותיו של עאון השיבו מלחמה שעה אך מה שהכריע את המערכה היה הסיוע האווירי הסורי, שעאון לא האמין שיעשה בו שימוש עקב ההגבלות האוויריות הישראליות בלבנון. הסורים חיסלו את החשבון הארוך שלהם עם הנוצרים תחת הסכמה שבשתיקה של ארצות הברית (וכנראה גם של ישראל). עאון נכנע בלית-ברירה ומצא מקלט בשגרירות הצרפתית. עאון ומשפחתו זכו למקלט בצרפת בעוד שהסורים טבחו בחייליו של עאון, גם באלו שנכנעו.

לבנון נכנסה לתקופה ארוכה של כפיפות להגמוניה הסורית. נוצרים נלחמו באכזריות באחיהם הנוצרים באופן שהדהים רבים. מקימי "הכוחות הלבנוניים" לא חלמו שיום יבוא והם יפנו נגד צבא לבנון ואחיהם הנוצרים. מונעים משיקולים אישיים, כוחות שדגלו בלבנון נוצרית והתנגדו ללאומיות הערבית נלחמו נגד עאון ולצד הסורים. נראה היה שתם עידן לבנון העצמאית ושמישל עאון סיים את תפקידו בפוליטיקה הלבנונית.

מגלות לשיבה, ממגזריות להשתלבות

עאון ישב בגלות במשך חמש עשרה שנים, במהלכן שקעה לבנון, איבדה מעצמאותה ועברה תהפוכות פוליטיות ולאומיות רבות. במרץ 2005, לאחר נסיגת סוריה מלבנון התאפשרה חזרתו של עאון. עם חזרתו התקבל עאון כגיבור, מיהר להקים את מפלגת "הזרם הלאומי החופשי" בראשותו, והכריז שהוא מתכוון לרוץ לנשיאות.

עד לסוף שנות השמונים, המרכיבים הדומיננטיים בהוויה הלבנונית היו העדתיות והפילוג. הנוצרים בלטו בכך במיוחד. האינטרס המובהק שלהם היה לשמר את השיטה העדתית-דתית בלבנון. ואולם, לקראת סוף שנות השמונים הסתבכו ראשי העדה המרונית בסבך העדתי-לאומי של סוריה ולבנון. החוקר הישראלי אייל זיסר דימה אותם לאדם הטובע בבוץ ושכל תנועה שהוא עושה רק מחמירה את מצבו. ככל שהנוצרים דאגו לחזק את מעמדם, נראה היה שהשיגו בדיוק את ההיפך. בשלב הזה הבין עאון את מה שהיום כמעט מובן מאליו לנוצרים בלבנון – שהאינטרס של העדה הנוצרית בלבנון, שהולכת וקטנה ומאבדת מכוחה, הוא להבליט את המשותף בעם הלבנוני, לחתור לשוויון, להשתלבות ולביסוס סמלים לאומיים כלל-לבנוניים. במילים אחרות, עאון החליש את העדה הנוצרית ויצא תחת זאת בקריאה כלל-לבנונית ועל-עדתית מתוך מטרה לשמר את האופי המיוחד של לבנון, שנובע משנים רבות של הגמוניה נוצרית.

בלכתו נגד הזרם פעם אחר פעם, ולאחר שבילה שנים ארוכות בגלות, עאון הוכיח שהוא איש של עקרונות. עם שובו התפייס עאון עם סמיר ג'עג'ע, שהיה אז כלוא (ב-1994 ג'עג'ע נידון בלבנון לכמה מאסרי עולם בשל פשעים שבוצעו בהוראתו במלחמת האזרחים ושחרר בחנינה ב-2005) והיה לפוליטיקאי הלבנוני הראשון שקרא לשחרורו. לקראת הבחירות החופשיות בלבנון שנערכו במאי 2005, הדהים עאון את לבנון פעם נוספת כשעזב את [מחנה ה-14 במרץ](#) האנטי-סורי¹ וחבר ל[מחנה ה-8 במרץ](#)² הפרו-סורי והשיעי בעיקרו. קרבתו הסוציו-אקונומית והגאוגרפית לשיעים הפכת אותם לבני-ברית טבעיים של עאון ונראה שלולא הגורם הסורי שנכנס בתוך, היה עאון המועמד המועדף על-ידי הקצינים השיעים בצבא לבנון. בשנים האחרונות עאון אינו מצטייר כמנהיג שפועל ישירות למען האינטרס העדתי הנוצרי בלבנון, אום בפועל, מאז חזרתו ב-2005, פועל עאון בזירה הפוליטית הלבנונית דווקא מתוך ההבנה שהלאומיות הלבנונית העל-עדתית משקפת את האינטרס העדתי הנוצרי יותר מאשר הסתגרות והתבצרות בחלום הישן והאנכרוניסטי של הגמוניה נוצרית בלבנון הגדולה, אשר ספק אם בכלל היה מציאותי אי-פעם במזרח התיכון הערבי-מוסלמי. על בסיס ההבנה הזו עאון מייצג את רבים מהנוצרים הלבנונים המבקשים לעגן את מעמדם במדינה בהסכם עם המוסלמים בטרם יהיה מאוחר מידי. לפיכך נראה שהפטריוטיות הלבנונית של מישל עאון הולכת יד ביד עם האינטרס הסקטוריאלי הנוצרי.

¹ מחנה המתנגדים להשפעת סוריה בלבנון בראשות [סעד אל-חריי](#) (כיום מכהן כראש ממשלת לבנון ועומד בראש התנועה הפוליטית הבכירה במחנה "זרם העתיד"). הברית הפוליטית הקומה בעקבות "מהפכת הארזים" ויציאת סוריה מלבנון ב-2005, וקדם לה הרצח של ראש הממשלה היוצא [רפיק אל-חריי](#). סמליות התאריך שואבת גם מה-14 במרץ 1989, היום בו הכריז עאון מלחמה על סוריה. עד חזרתו של עאון ללבנון נמנה הזרם הלאומי החופשי עם מחנה זה.

² מספר מפלגות בלבנון, בהנהגת חזבאללה ואמל, המזוהות עם איראן ועם משטר אסד בסוריה, אשר התגבשו לכדי אופוזיציה למחנה ה-14 במרץ הלבנוני. ביום ה-8 במרץ 2005 קראו המפלגות החברות במחנה לצאת להפגין כנגד מהפכת הארזים, אשר הובילה בסופו של דבר ליציאת הכוחות הסורים מלבנון. לאחר חזרתו של עאון ללבנון ולקראת הבחירות במאי 2005, העביר הזרם הלאומי החופשי בהנהגתו של עאון את תמיכתו למחנה זה. המחנה התפרק ביולי 2013 בעקבות סכסוך בין [נביה ברי](#) (יושב ראש הפרלמנט הלבנוני וראש מפלגת אמל השיעית) למישל עאון.